

YOSHLARDA KASBIY LAYOQATNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI*Majidova Xolisxon Samiyevna**Toshkent viloyati Piskent**tumani 30-UO'T maktab psixologi***ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada yoshlarda kasbiy layoqatni rivojlantirishning psixologik-pedagogik jihatlari, kasbiy shakllanish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar hamda yoshlarni kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, kasbiy qiziqish, qobiliyat va kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali usullari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kasbiy layoqat, kasbiy rivojlanish, yoshlar, kasb tanlash, qobiliyat, motivatsiya, kasbiy kompetensiya, kasbga yo'naltirish, shaxs rivojlanishi, mehnat faoliyati.

KIRISH

Bugungi kunda yoshlarni zamonaviy mehnat bozori o'quvchilariga mos ravishda tayyorlash davlat va jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kasbiy layoqat insonning muayyan kasb faoliyatini muvaffaqiyatli egallashi va samarali bajarishiga imkon beruvchi psixologik, intellektual va amaliy sifatlar majmuasidir. Yoshlarning kasbiy layoqatini rivojlantirish nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyatiga, balki jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga ham xizmat qiladi.

Kasbiy layoqatning shakllanishi insonning qiziqishlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va motivlari bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir yoshning individual imkoniyatlari va moyilliklarini aniqlash kasbiy rivojlanishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shu bois kasb tanlash jarayonida yoshlarning psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish zarur. Kasbiy qiziqishlar yoshlarda kasbiy layoqatni rivojlantirishning asosiy omillaridan biridir. Inson o'zi qiziqqan faoliyat bilan shug'ullanganida yuqori natijalarga erishadi va o'z salohiyatini to'liq namoyon qila oladi. Shu sababli ta'lim muassasalarida o'quvchilarning qiziqish va moyilliklarini aniqlashga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Kasbiy layoqatni rivojlantirishda ta'lim muassasalarining roli beqiyosdir. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirish ishlari, amaliy mashg'ulotlar, kasblar olami bilan tanishtirish tadbirlari hamda mutaxassislar bilan uchrashuvlar yoshlarning kasbiy tasavvurlarini kengaytiradi. Bu esa ularda ongli kasb tanlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Oila ham yoshlarning kasbiy shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning farzand qiziqishlariga hurmat bilan

yondashishi, ularni qo‘llab-quvvatlashi va mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratishi kasbiy layoqat rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksincha, kasb tanlashda bosim o‘tkazish yoshlarning ichki motivatsiyasini pasaytirishi mumkin.

Kasbiy layoqatni rivojlantirishda psixologik xizmatning o‘rni ham muhimdir. Psixologlar tomonidan o‘tkaziladigan diagnostik tadqiqotlar, kasbiy qiziqish va qobiliyatlarni aniqlash testlari hamda individual maslahatlar yoshlarning o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholashiga yordam beradi. Natijada kasbiy tanlovda xatolarning oldi olinadi. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion ta’lim metodlari ham kasbiy layoqatni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv o‘quv dasturlari yoshlarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Bu esa ularning raqobatbardoshligini oshiradi.

Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida muloqot madaniyati, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va liderlik sifatlarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ko‘nikmalar zamonaviy mutaxassisning ajralmas sifatleri hisoblanadi. Tashabbuskorlik sifati insonlarning ichki faollik omillari: birinchidan, har bir kishining o‘z qiziqishi, o‘quv qobiliyatiga mos hayot yo‘lini topish orqali o‘z qadrini ro‘yobga chiqarish bo‘lsa, ikkinchidan shaxsiy manfaatdorlik, shaxsiy mulkning faqat moddiy emas, balki ma’naviy qadriyatlarni ishga tushirish orqali o‘zini va davlat, jamiyat va olamni takomillashtirishga hissa qo‘shishdan iborat.

Bunda albatta yoshlarning o‘ziga xos xususiyatlarini, qobiliyati, qiziqishlarini hisobga olish lozim. Bu ularda kasbga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytirish imkonini beradi. Yoshlarda kasbiy bilim olishga motivatsiyani shakllantirish uning kelgusidagi kasbiy faoliyati haqidagi tasavvurlari bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishi – bu uning mutaxassis sifatida ongli ravishda o‘zini-o‘zi maqsadga yo‘naltirilgan holda kasbiy rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon kasbiy faoliyat samaradorligini ta’minlovchi bilim, ko‘nikma va malakalarni, shaxsiy va kasbiy sifatlarini mustaqil takomillashtirishni o‘z ichiga qamrab oladi va quyidagi tashkil etuvchilardan iboratdir:

- shaxsiy sifatleri kamol toptirish;
- intellektual rivojlanish; - kasbiy rivojlanish; - jismoniy komillik.

Yoshlarimiz o‘zini-o‘zi kasbiy rivojlantirishi uchun qator zarur sifatlerga ega bo‘lishi kerak. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

- kasbiy masalalarni yechishga ichki motivatsiyani shakllantirish;
- kasbiy masalalarni yechish jarayonida yuqori natijalarga erishishga intilish;
- kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning mazmunini tushunish va metodik asoslarini bilish.

O‘quvchilarining kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish usullaridan biri bu ishlab chiqarish amaliyotlari hisoblanadi. Ishlab chiqarish amaliyotining asosiy maqsadi kichik mutaxassislarni kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va malakalarini oshirishdan iborat bo‘ladi.

O‘quv va ishlab chiqarish amaliyoti bo‘lajak mutaxassilarga kasbiy soha bo‘yicha aniq ko‘nikma va malakalarni o‘rgatishdan tashqari ularni tashkiliy boshqaruv faoliyatiga ham tayyorlash, ya‘ni ularni jamoaning dastlabki bug‘inlariga rahbarlik qilish ko‘nikmalarini ta‘minlash uchun amaliyot jarayonida ularni nimaga, qanday vositalar yordamida, qanday qilib o‘rgatish masalasani hal etish lozim bo‘ladi.

Ishlab chiqarish amaliyotlari ta‘limning ajralmas qismi hisoblanadi va an‘anaga ko‘ra, o‘quv rejaları va dasturlarida nazarda tutilgan o‘quv-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida quyidagi maqsadlarga erishishni nazarda tutiladi;

- olingan nazariy bilimlarni amaliy qo‘llash va kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish;
- ishlab chiqarish xodimlari bilan aloqalar o‘rnatish va ularni rivojlantirish, ish yuzasidan muloqot qilish, guruh yoki jamoada hamkorlikda ishlash, axborot almashish tajribasini egallash.

Ishlab chiqarish amaliyoti ta‘limning uzviy tarkibiy qismidir. Kasbiy bilimlarni egallash o‘quv faoliyatining shunday yo‘nalishini nazarda tutadiki, bunda uning butun mazmuni, bevosita yoki bilvosita tanlangan mutaxassislik bo‘yicha ta‘lim oluvchilarning mehnat faoliyatiga tayyorlashga qaratiladi.

Ishlab chiqarish amaliyotining o‘rgatuvchi imkoniyatlarini aniqlash uchun har bir amaliyotning maqsadlari va vazifalarini, amaliyotchilar faoliyati sohasini, bunda olinadigan amaliy bilimlar va ko‘nikmalarini, yechilayotgan masalalar doirasini va turlarini yechish usullarini, har amaliyotda masalalarning izlanuvchanlik yo‘nalishini ko‘rib chiqish juda muhimdir.

Amaliyotchining kasbiy faoliyati maydonini yanada to‘la tavsiflaydigan bilim va ko‘nikmalar hajmini shakllantirish zarur deb tasavvur qilinadi. Amalda birlamchi kasbiy malakalarni hosil qilish uchun bunday maydon ish o‘rni bo‘ladi. Binobarin, amaliyotning asosiy vazifasi amaliyotchida ish o‘rni, unda ishni tashkil etish, mazkur ish o‘rnining boshqalari bilan o‘zaro aloqasi, uning ishlab chiqarishning umumiy tuzilmadagi o‘rni to‘g‘risida to‘liq tasavvur yaratish bo‘lishi kerak. Bu masalalar amaliy malakalarni o‘zlashtirishdan ko‘ra ancha keng ekanligi ko‘rinadi. Kasbga tayyorlashning juda muhim jihatlaridan biri amaliyotchining ish o‘rni uchun xos bo‘lgan barcha faoliyat turlariga kiritilganligi va albatta ulardan xabardorligi

amaliyotchining asosiy vazifalari va rollarini o‘zlashtirganligi hisoblanadi. Amaliyot davrida quyidagi xulosalar chikariladi.

- dastlabki kasbiy malakalarni hosil qilish uchun amaliyot o‘quvchilarni o‘qitishda, ularga amaliy malakalarni singdirishda va korxonada, tashkilot to‘g‘risida yaxlit tasavvur hosil qilishda kata imkoniyatlarga ega;

- odatda amaliyotchilik faoliyati yechiladigan masalalarning tor doirasi bilan cheklangan, ya’ni amaliyotni mazkur ish o‘rniga xos bo‘lgan faoliyatning barcha turlariga to‘liq darajada kirishmaydi;

- amaliyotlar dasturida yechimning yechilishi amaliyotchining izlanish faoliyatini va uning olingan nazariy bilimlardan foydalanishni amalga oshiradigan real ishlab chiqarish vaziyatlarini hisobga olib, ularning ijodiy masalalarini bajarishlari nazarda tutilmagan;

- olinayotgan ma’lumotlar hajmi ularni umumlashtirishga va tahlil qilishga, ish o‘rnini tashkil etishda ma’lum bir qonuniyatlarni aniqlashga imkon bermaydi.

Barcha aytilganlar amaliyotni o‘tkazish mazmunini va metodikasida tub o‘zgarishlar zarurligini dalillar bilan yana bir bor isbotlaydi. Bu ayniqsa zamonaviy ishlab chiqarishda dolzarbdir.

Chuqur nazariy va amaliy bilimlar bilan bir qatorda tanlagan sohasi bo‘yicha mustaqil faoliyat ko‘rsata oladigan, o‘z bilimi va malakasini mustaqil ravishda oshirib boradigan, masalaga ijodiy yondoshgan holda muammoli vaziyatlarni to‘g‘ri aniqlab, taxlil qilib, sharoitga tez moslasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash oliy ta’lim muassasalarining asosiy vazifalari hisoblanadi. Ma’lumki, axborot va bilimlar doirasi tez sur’atlar bilan kengayib borayotgan hozirgi sharoitda barcha ma’lumotlarni faqat dars mashg‘ulotlari paytida o‘quvchilarga yetkazish qiyin. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi mustaqil ravishda shug‘ullansa va o‘z ustida tinimsiz ishlagina bilimlarni chuqur o‘zlashtirishi mumkin bo‘ladi.

Yoshlarning asosiy bilim, ko‘nikma va malakalari amaliyotlarda ishtirok etish jarayonidagina shakllanadi, mustaqil faoliyat ko‘rsatish qobiliyati rivojlanadi va ularda kelajakda mustaqil ijodiy ishlashga qiziqish paydo bo‘ladi. Shuning uchun o‘quvchialarning amaliyotlarini to‘g‘ri tashkil qilish va buning uchun barcha zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, dars mashg‘ulotlarida o‘quvchialarni o‘qitish bilan bir qatorda ularni ko‘proq o‘qishga o‘rgatish, bilim olish yo‘llarini ko‘rsatish zarur ahamiyatga ega hisoblanadi.

XULOSA

Yoshlarda kasbiy layoqatni rivojlantirish ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omildir. Yoshlarning qiziqishlari va qobiliyatlarini o‘z vaqtida aniqlash, kasbga yo‘naltirish ishlarini samarali tashkil etish hamda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash orqali ularning kasbiy

salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish mumkin. Bu esa raqobatbardosh va malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E.G‘. Kasb psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Shoumarov G‘.B. Psixologik maslahat asoslari. – Toshkent, 2018.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
7. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva, 2004.